

CERCETĂRI AEROFOTOGRAFICE PRIVIND TOPOGRAFIA URBANĂ A HISTRIEI III. EPOCA ROMANĂ TÎRZIE (SEC. IV—VII e.n.)^{*}

SIMION ȘTEFAN

1. O perioadă distinctă în evoluția topografică a Histriei poate fi încadrată, în linii mari, între sfârșitul secolului al IV-lea și sfârșitul celui următor și reprezintă în istoria orașului o epocă în egală măsură critică și puțin cunoscută.

1.1. Redusă exclusiv la suprafața intramurană, cetatea continuă să existe în forme modeste, așa cum o sugerează singurele determinări precise din cartierul central¹; o reparație la turnurile exterioare ale porții poate fi datată aproximativ în urma descoperirii unei monede de la Theodosiu². În rest, pe planul Histriei acestei epoci nu pot figura decât aceleași axe stradale și unele clădiri mai mari atestate pentru secolul anterior, de vreme ce sînt folosite și în secolul al VI-lea; pentru multe din monumentele cunoscute precizia scăzută a datărilor — exprimate în termeni de felul: secolul IV—VI; IV—V sau V—VI — anulează orice încercare de discuție de detaliu.

1.2. Cercetările din cele trei sectoare de referință pentru reconstituirea evoluției ariei cuprinse între incinta romană timpurie și incinta secolelor III—VII și anume punctele H—I³, J⁴ și L⁵ au dovedit extinderea necropolei pînă în

apropierea orașului, fără a putea stabili deocamdată exact limita ei orientală. Ceea ce a apărut mai limpede în special

colectivă — 6 schelete); „SCIV“, V, 1954, 1—2, p. 77 (2 morminte *in situ* cu vas ceramic și monedă de la Valentinian). În publicația finală, C. Preda, A. Doicescu, *Histria II*, p. 331—332, e amintită descoperirea în acest sector a cca 30 morminte, majoritatea deranjate, fără a se preciza localizarea lor. Cîteva morminte sigilate de un pavaj tîrziu și acoperite cu țigle și încă 4—5 morminte nederanjate sînt date prin poziție stratigrafică, inventar — mărgelile de sticlă — și, eventual, o monedă de la Valentinian (este probabil același cu mormîntul publicat în 1954) în secolul al IV-lea, mai probabil în a doua jumătate. Pentru săpăturile din 1961—1964, cf. H. Nubar, *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină. Considerații generale asupra necropolei din sectorul bazilicii „extra muros“*, „SCIV“, 22, 1971, 2, p. 199—214 (71 morminte, majoritatea atribuite sec. IV e.n., cu precădere celei de a doua jumătăți); a se adăuga cele 16 morminte descoperite în 1955—1956 în zona basilicii extramurane, cf. „MCA“, IV, 1957, p. 16—24 și pl. IV, p. 18; V, 1959, p. 291—296 și fig. 4, p. 292, dintre care cele suprapuse sau deranjate de structurile basilicii pot fi atribuite sec. IV e.n.

⁴ Al. Suceveanu, *Un mormînt din secolul XI e.n. la Histria*, „SCIV“, 24, 1973, 3, p. 495, și nota 3, p. 496, notele 4—8 (6 morminte date prin inventar între ultimul sfert al secolului IV și sfârșitul celui următor).

⁵ M. Coja, comunicare la Sesiunea „Pontica“ — Muzeul de arheologie din Constanța — în octombrie 1970; cf. D. Popescu, *Les jouilles...*, 1966, „Dacia“, N. S. XI, 1967, p. 364, nr. 54,3; *idem*, „Dacia“, N. S., XII, 1968, p. 428, nr. 57,3. Morminte atribuite secolelor IV—V e.n. mai sînt localizate în punctele: Z₂, Z_{2A}, cf. „SCIV“, I, 1950, 1, p. 78, și V. Canarache și S. Dimitriu, *Histria I*, p. 185—188, pl. XVII și fig. 67, p. 187 și fig. 68, p. 188 (4 morminte); Z₂ 1955 — cf. „MCA“, IV, 1957, p. 48—49, pl. VII, VIII (M5 colectiv, M11); Z₂ 1957 — cf. M. Coja, „MCA“ VI, 1959, p. 288, pl. VI (M3); Z₂ 1960—1963 — cf. M. Coja, „MCA“, IX, 1970, 209 (1 mormînt); X 1949 — cf. „SCIV“, I, 1950, 1, p. 76; II, 1951, 1, p. 128; Em. Condurachi, S. Dimitriu, *Histria I*, p. 209, pl. XXVII, p. 213 și fig. 76, p. 211 (2 morminte).

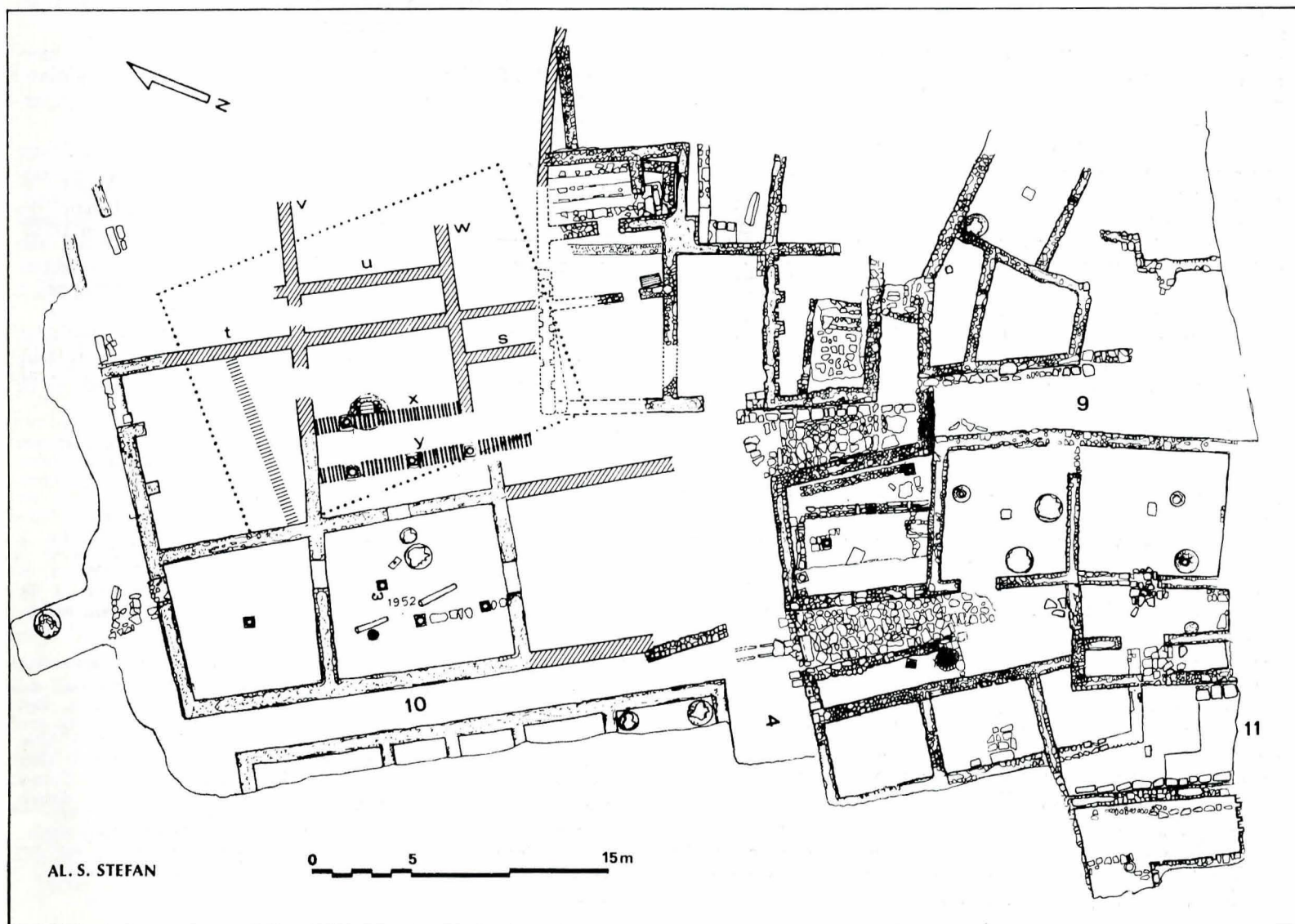
* Studiul de față continuă articolele anterioare privind: I. *Epoca romană (sec. I—III e.n.)* și II. *Epoca romană tîrzie (sec. III—IV e.n.)*, publicate în numerele 2 din 1974, p. 39—51 și, respectiv, 2 din 1975, p. 51—62 ale acestei reviste. Ilustrația grafică aparține autorului.

¹ Cf. Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Stratigrafia Histriei romane tîrzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central*, „Pontica“, IV, 1971, p. 167; Gh. Poenaru Bordea, *Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică*, „Pontica“, IV, 1971, p. 324—325.

² H. Nubar, *Histria III*, p. 77 și *Catalog*, nr. 1442 și 1649.

³ Pentru înmormîntările din zona incintei elenistice cf. „SCIV“, IV, 1953, 1—2, p. 112 (2 morminte deranjate), 113 (înmormîntare

Fig. 1. — *Domus* din cartierul nord-oriental. *Domus* du quartier N. O.

în explorările mai ample din primul sector citat este caracterul organizat pe care l-a avut, cel puțin în această zonă, noua necropolă. Nu există pînă acum indicii ca Histria să fi avut încă din secolul IV, precum Tomis⁶, o biserică extramurană legată de funcționarea cimitirului; bislica descoperită aici încă de V. Pârvan are o datare mai tîrzie și cercetările incomplete la care a fost supusă nu au descoperit urmele unor faze mai vechi.

1.3. Ni se pare mult mai verosimil a admite, indiferent de data propusă pentru cele mai vechi morminte și pentru încetarea locuirii în zona H—I — dar cu atît mai mult în cazul în care în viitor această dată ar fi apropiată de cronologia stabilită în punctele J și L — că instalarea celor două șanțuri de lîngă valul III s-a produs în a doua jumătate a secolului al IV-lea, cînd locuirea de la vest de ele a fost complet abandonată și cînd șanțurile au putut constitui și limita spre est a noii necropole.

*

2. Ultima perioadă remarcabilă din istoria Histriei, atît sub aspectul modificării cadrelor topografice cît și în ce privește activitatea edilitară desfășurată, începe în pragul secolului al VI-lea și e marcată de realizările deosebite — generale pentru întreaga regiune — ale domniilor lui Anastasiu și Justinian. Deși nu întotdeauna la nivelul de precizie dorit, acestei perioade îi sînt atribuite cele mai multe din construcțiile mai importante cunoscute și se poate afirma că acestor decenii le aparține constituirea ultimei înfățișări monumentale a orașului, aceea la care s-au oprit în genere săpăturile după cercetarea și îndepărtarea suprapunerilor mai modeste din etapa finală de declin.

2.1. Nu sînt pînă în prezent atestate modificări de traseu ale incintei dar e cert că ea a făcut obiectul unor reparații încă greu de distins, ca amploare și localizare, în multitudinea de intervenții determinate în corpul său; e asigurată o refacere în vremea lui Anastasiu grație descoperirii, pe latura de nord⁷, a unor cărămizi cu ștampilă, ceea ce ar indica folosirea și la incintă a unei tehnici mixte.

2.2. Sistemul de străzi înregistrează în această epocă modificări de detaliu care țin de dispunerea mai puțin ordonată a noilor clădiri și, în genere, de tendința reducerii la minimum a spațiilor libere din oraș. Apare, de asemenea, fenomenul specific vremii, de compartimentare a traseelor stradale prin porți a căror localizare e revelată de descoperirea pragurilor, pînă acum doar în zone periferice; pe strada 6 la intersecția cu strada 12⁸, pe aceasta din urmă la intersecția cu strada 7⁹, două praguri pe strada 8¹⁰.

2.2.1. Strada 19, al cărei traseu e jalonat de fațadele a două mari basilici pe latura de est (6 și 17) și a alteia (18) pe latura vestică, nu mai ajunge decît la fațada septentrională a termelor, probabila legătură anterioară directă cu cartierul de sud fiind anulată de construirea complexului comercial 19.

2.2.2. Noile construcții din cartierul de nord-est conferă o nouă delimitare străzii 4, care continuă funcția arterei constatate aici în perioada anterioară (cf. II.2.3.5. b) și creează o anomalie locală de orientare și dispunere pentru stradelele 9 și 10, în vreme ce artera mai importantă 11 și, parțial, 9 se aliniază schemei ordonate (cf. I.2.2.7.)¹¹.

2.2.3. Strada porții de sud — care păstrează și în această perioadă lărgimea originară¹² — continuă să fie practicabilă pentru vehicule.

2.3. Sub-etapa de care ne ocupăm este cel mai bogat reprezentată prin numeroase construcții și complexe urbanistice, diferite ca destinație socială și ca mod de realizare, fie că aparțin integral epocii, fie că se mențin structurile unor edificii mai vechi.

2.3.1. În această perioadă funcționa — fără a putea preciza momentul ridicării — basilica creștină¹³ a cărei fațadă delimitată spre est piața pavată a porții mari. De dimensiuni mai curînd modeste, cu un plan ușor asimetric și orientată vest-nord-vest — est-sud-est în funcție de adaptarea la elementele preexistente, era dotată cu o absidă semicirculară, o navă centrală majoră pavată cu cărămizi, două laterale înguste și narthex și avea ca element aparte o criptă suprapusă de un *ciborium*.

2.3.2. La sud-vest continua să existe clădirea mai veche (6), de plan basilical, fără absidă; nu se poate ști dacă utilizarea ei ca local de cult creștin a fost concomitentă cu basilica învecinată sau dacă, odată cu ridicarea acesteia din urmă, nu s-a produs asupra ei transferul funcției religioase, basilica fără absidă fiind refolosită apoi în scopuri profane.

2.3.3. Aliniată cu precedentă, basilica 17 adaugă, probabil în această perioadă (cf. II.2.3.4), un nou edificiu public de caracter monumental cartierului de vest.

2.3.4. La un răstimp carecure, dar între aceleași limite cronologice mari, considerăm că a avut loc și resistemizarea laturii de est a străzii (19) prin implantarea succesivă, de la sud spre nord, a elementelor care au dat structura complexului 19. Într-un prim moment s-a realizat clădirea lungă, de plan basilical mononavat și cu absidă interior semicirculară, exterior hexagonală, așezată pe latura de sud. Folosind în propria-i structură latura de est a termelor — ceea ce indică raportul de posterioritate față de anumite faze ale acestora — basilica îi împrumută și orientarea nord-sud; dispoziția relativă la eventuala utilizare culturală a basilicii în această primă formă nu a ajuns la încheieri concludente¹⁴. Într-un al doilea moment s-a adăugat și încăperea lungă de la nord, a cărei compartimentare interioară și al cărei perete de vest — amenajat în teighea — au clarificat funcția comercială a întregului ansamblu în această fază finală în care și basilica mai veche primește o divizare în sensul lungimii¹⁵. Este, de asemenea, vizibil că aceste *tabernae*, a căror construcție e mai recentă în raport cu basilica absidată de la sud, au avut a se adapta și la preexistența basilicii 17, ceea ce justifică și asimetria marcată a încăperii și avansarea ei notabilă spre vest, în detrimentul suprafeței străzii și a regularității laturii de est a acesteia.

2.3.5. Clădirea 20, cu funcție încă nedeterminată, aparține aceluiași orizont cronologic și folosește pentru trei dintre laturile sale zidurile existente ale basilicii 18, incintei și termelor¹⁶.

2.3.6. Delimitată de marile edificii publice înconjurătoare la care asigură accesul și constituind în această vreme terminația meridională a străzii 19, piațeta cu portic 21 reprezintă unul din rarele spații libere din cetate¹⁷. Deși modestă în dimensiuni și în realizare — colonada e compusă din piese recuperate din construcții mai vechi — această piațetă nu e mai puțin o dovadă a permanenței în această epocă a unor preocupări pentru amenajări urbanistice.

2.3.7. Vechea construcție a termelor înregistrează o nouă refacere însoțită de adaptarea nivelului de călcare la cota de utilizare a porticului și a clădirilor de la nord și de

¹³ Această biserică nu a fost descoperită în 1950, cum afirmă V. Canarache și S. Dimitriu, *Histria I*, p. 167, ci în săpăturile conduse de S. Lambrino, în intervalul 1931—1934 (a se compara S. Lambrino, *Cetatea Histria*, București, 1931, fotografia de la p. 11, jos, în care zonă apare nesăpată, cu fotografia aeriană publicată de M. F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 10, fig. 1, care atestă degajarea aproape completă a basilicii și a clădirilor de la nord de ea. Pentru publicarea basilicii, cf. „SCIV”, II, 1951, 1, p. 141—144, fig. 6—11 și V. Canarache, S. Dimitriu, *loc. cit.* și fig. 57—59. Cf. și I. Barnea, *Roman-byzantine basilicae discovered in Dobrogea between 1948—1958*, „Dacia”, N.S., II, 1958, p. 331—333; *idem*, *DID*, II, p. 472.

¹⁴ cf. S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, „Dacia”, III—IV, 1927—1932, p. 384—391; 409—410, fig. 2, p. 382 (caracter creștin într-o fază mai nouă); I. Barnea, *art. cit.*, „Dacia”, XI—XII, 1945—1947, p. 224; 228; 231—232 (caracter creștin; absida exterior poligonală datează monumentul nu mai devreme de prima jumătate a secolului VI e.n.); *idem*, *DID*, II, p. 473 (problema funcției culturale nu mai e abordată); *idem*, *Monumenti paleocristiani della Scizia Minore, XVIII Corso di Cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1971, p. 34 (clădirea în discuție nu figurează între basilicile creștine de la Histria).

¹⁵ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 122—126; Em. Condurachi, *Deux édifices publics d'Histria byzantine*, *Χριστιανικόν εἶδος 'Α.Κ.'Ορλόκρον*, vol. IV, Atena, 1967, p. 165—168.

¹⁶ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 127—128.

¹⁷ *ibidem*, p. 128—131.

⁶ Zosimus, IV, 40.

⁷ V. Pârvan, *Raport 1914*, p. 120; *idem*, *Raport 1915*, p. 27; *idem*, *Histria IV*, p. 701—702, nr. 61, *idem*, „Dacia”, II, 1925, p. 248, nr. 45; S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, „Dacia”, III—IV, 1927—1932, p. 390; cf. I. Barnea, *Contribution to Dobruja History under Anastasius I*, „Dacia”, N.S. IV, 1960, p. 363—374.

⁸ Gr. Florescu, *Histria I*, p. 355.

⁹ *Ibidem*, p. 357.

¹⁰ *Ibidem*, p. 160.

¹¹ Referirile de acest fel, folosite în text, trimit la primele două secțiuni, citate în nota preliminară, ale acestui studiu și la diferitele lor paragrafe.

¹² Gr. Florescu, *Histria I*, p. 301—302.

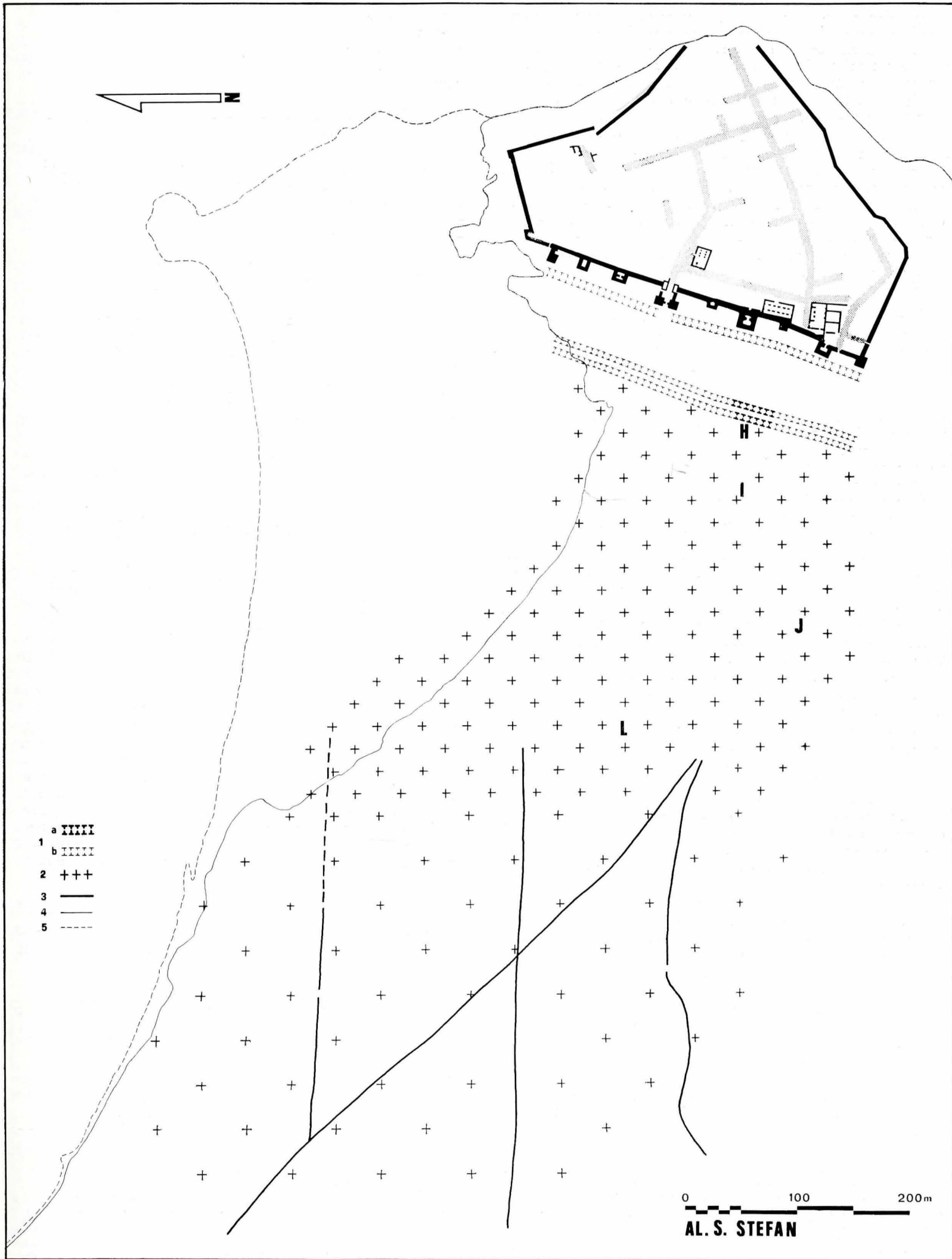

Fig. 2 — Histria între cca 375 și sfârșitul sec. V e.n.: 1 — șanț defensiv; a — traseu asigurat; b — traseu probabil; 2 — necropolă; 3 — drumuri de acces; 4 — limita actuală a uscatului; 5 — limita actuală a zonei inundabile.
 Histria — fin du IVe — fin du Ve s.d.n.è. 1 — fossé défensif; a — tracé certain; b — tracé probable; 2 — nécropole; 3 — voies d'accès; 4 — limite actuelle de la terre ferme; 5 — limite actuelle de la zone marécageuse.

restringerea funcției termale propriu-zise la câteva încăperi special reamenajate din extremitatea occidentală¹⁸.

2.3.8. Cartierele de la est și de la sud de terme își datorează tot primei jumătăți a secolului al VI-lea configurația generală, pe care toate reutilizările și modificările din perioada ulterioară nu au ajuns să o schimbe radical.

2.3.9. E foarte probabil că tot în etapa de care ne ocupăm, măcar către sfârșitul ei, e de plasat și momentul de construcție a basilicii creștine 25, căreia — datorită faptului că era considerată ulterioară dezafectării zidului de incintă, pe care l-ar fi suprapus — i-a fost atribuită o datare foarte târzie. Această atribuire se întemeiază pe o referire sumară a lui V. Pârvan — sub conducerea căruia a fost degajată zona — la „*basilica creștină de pe zidul de Sud-Est al cetății*”¹⁹ și pe împrejurarea că o restituire a planului ei pornind de la elementele păstrate și admitând o organizare simetrică față de axul longitudinal ar presupune o extindere a ei peste traseul incintei²⁰. Cum astăzi năruirea zidurilor basilicii și demantelarea în acest punct a incintei până la o cotă foarte joasă nu mai îngăduie o verificare directă a poziției lor reciproce, amplasarea peste fortificații²¹ și, implicit, datarea extremă a bisericii au rămas până acum îndeobște acceptate.

Presupusa suprapunere e de înlăturat definitiv, prin apelul la un alt pasaj, tot dintr-o lucrare a lui V. Pârvan, de data aceasta foarte explicit: „*una grande basilica del sec. V, rifatta nel VI, nella parte sud-est della città, proprio accanto al muro della fortezza*”...²² (s.n.). Dispare, în consecință, rațiunea determinantă pentru plasarea construcției și funcționării acestui lăcaș de cult într-o fază foarte recentă, cu caracter de așezare nefortificată, și întreaga cronologie a monumentului e de deplasat înapoi: faza finală a bisericii, oricum târzie, e de restituit ultimului nivel organizat al orașului apărât de incintă și e de încadrat între limitele cronologice stabilite pentru acesta²³, iar ridicarea și prima perioadă de utilizare²⁴ e de urcat — chiar dacă nu în secolul V, cum presupunea V. Pârvan — cândva în cursul secolului al VI-lea, poate după distrugerea, recent constatată, de la mijlocul secolului²⁵. E de acceptat, de asemenea, ideea unui plan de o asimetrie accentuată, determinată de adosarea la zidul de incintă și de respectarea arterei importante 8, în această vreme carosabilă.

2.3.10. O altă unitate urbanistică majoră prin dimensiuni și execuție a fost revelată recent de săpăturile din

centrul cetății; e vorba de o clădire încă incomplet degajată, având însă asigurate o mare absidă spre est, ziduri cu mortar și planșee dalate, precum și elemente de decorație arhitectonică în marmură de o realizare tehnică îngrijită. Datați către începutul secolului al VI-lea, o funcție religioasă a edificiului nu e neverosimilă²⁶.

2.3.11. Nu e locul să insistăm asupra componentelor individuale ale cartierului rezidențial de est, dezvelit pe o arie apreciabilă, publicat cu suficiente detalii²⁷ și studiat sub aspectul organizării urbanistice și sociale²⁸. Realizate la începutul aceleiași mari perioade constructive, se disting trei clădiri care adaptează în chip diferit același plan, de origine elenistică, al locuinței organizate în jurul unei curți centrale cu peristil, dar comportă elemente proprii diferite: capelă privată, două nivele sau instalație termală.

2.3.12. Structurile „casei cu coloane” din cartierul nord-oriental, a cărei realizare a fost atribuită secolului al IV-lea (cf. II.2.3.5. b), înregistrează o reutilizare dataată în secolul al VI-lea și care se manifestă în camera ω — singura pentru care au fost comunicate unele informații privind succesiunea depunerilor — prin înălțarea cu cca 50 cm a nivelului de funcționare și a pragurilor și prin instalarea unor *dolia*²⁹; din punctul de vedere al planului sînt cunoscute și pentru această fază aceleași trei camere care se sprijină pe laturile de nord-vest și de sud-vest ale camerei cu peristil³⁰. În afara precizărilor obținute pentru camera de sud-vest (cf. II.2.3.5. b) prin care aripa occidentală putea fi racordată spre sud-est la artera 4 — racordare ce trebuie menținută și pentru o parte a secolului al VI-lea, atîta vreme cît este asigurat un nivel de funcționare din acest veac pentru strada în discuție³¹ — există posibilitatea de a întrezări, cu oarecare aproximație, configurația părții orientale a clădirii într-o fază constructivă mai târzie. În așteptarea publicării exhaustive a observațiilor și a documentației planimetrice și stratigrafice privind această zonă periferică a sectorului, care făcuse obiectul unor prime cercetări conduse de S. Lambrino³², încercăm să utilizăm în acest scop un plan al rețelei de ziduri târzii care la începutul săpăturilor era continuă până dincolo de latura de nord-est a templului A³³, plan pe cît de sugestiv pe atît de greu de utilizat, dat fiind că înregistrarea s-a operat într-un moment în care nivelul ultim era incomplet degajat³⁴. Cu toate acestea, o serie de ziduri conținute în planul din 1950, integrate metric în încercarea de restituire a planimetrice de ansamblu a sectorului de nord-est, au completat într-o oarecare măsură imaginea orizontului urbanistic târziu (v. fig. 1, zidurile s w). Desigur, aproximația la care ne referim, și care privește aspectul cronologic, impune rezerve în folosirea acestor structuri — care, teoretic, ar putea aparține exclusiv nivelului de la sfârșitul secolului VI și începutul secolului VII — la reconstituirea planului unei clădiri care funcționa de la în-

²⁶ A. Suceveanu, C. Scorpan, *art. cit.*, „Pontica”, IV, 1971, p. 164—167.

²⁷ „SCIV”, III, 1952, p. 255—262; IV, 1953, 1—2, p. 99—103; I. Stoian, *Casa din epoca romană târzie, Histria I*, p. 324—350; Gr. Florescu, *Piața pavată, Histria I*, p. 350—352; I. Stoian, „SCIV”, VI, 1955, 3—4, p. 532—538; „MCA”, IV, 1957, p. 76; V, 1959, p. 288—291; I. Stoian, Em. Popescu, „MCA”, VI, 1959, p. 274—280; I. Stoian, „MCA”, VII, p. 234—236; Em. Popescu, „MCA”, VII, 1961, p. 236—242; I. Stoian, „MCA”, VIII, 1962, p. 397; I. Stoian, M. Sîmpetru, „MCA”, IX, 1970, p. 186—190; cf. I. Stoian, *La maison byzantine d'époque romaine tardive (Domus)*, în *Etudes Historiennes*, Collection Latomus, vol. 123, Bruxelles, 1972, p. 121—146.

²⁸ Em. Condurachi, *Problema unor basilici creștine de la Histria și Callatis*, „Pontica”, IV, 1971, p. 173—188; idem, *Quelques maisons byzantines des villes pontiques, Studies in memory of David Talbot Rice*, Edinburgh University Press, 1975, p. 171—183.

²⁹ D. M. Pippidi, *Histria I*, p. 276—277 și 275, fig. 117; cf. și „SCIV”, IV, 1953, 1—2, p. 95—96. În privința posibilității datării în sec. IV a primei faze de construcție a clădirii pe baza datelor numismatice, cf. *infra*, nota 41.

³⁰ D. M. Pippidi, *op. cit.*, pl. XXIX.

³¹ D. M. Pippidi, V. Eftimie, „MCA”, V, 1959, p. 288.

³² Ulterioare anulii 1935, v. fotografia aeriană citată la nota 13.

³³ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 234; 233: „... în 1950, terenul... prezenta semnele indiscutabile ale unei cercetări superficiale, de pe urma căreia... ziduri pe jumătate năruite, acoperind o suprafață de cca 370 m² și delimitând o serie de încăperi neregulate... Adîncimea săpăturii nu pare să fi trecut nicăieri de 70—80 cm”; depunerile romano-bizantine avansau spre est până la tranșeea îngustă care urmărea fața de nord-vest a așa-numitului peribol, p. 235; cf. și „SCIV”, II, 1950, 1, p. 135.

³⁴ Publicat întîi în „SCIV”, II, 1951, 1, fig. 5, p. 136, apoi în *Histria I*, fig. 88, p. 238.

¹⁸ *ibidem*, p. 131 sq.

¹⁹ *Histria VII „AARMSI”, III, t. II, Mem. 1, 1923, nr. 5, p. 9.*

²⁰ cf. discuția la Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 155—159; o atare restituție grafică la I. Barnea, *art. cit.*, „Dacia”, N.S., II, 1958, fig. 3, p. 334. Basilica a fost cercetată în 1921, cf. C. Moisil, *Informații diverse. Săpăturile arheologice de la Histria „CNA”, III, 1922, 3—4, p. 44.* Existența celei de a treia intrări — presupusă de I. Barnea, *art. cit.*, p. 334—335 — e asigurată, cf. S. Lambrino, *Cetatea Histria*, p. 19, fotografia de jos și legenda: „... se văd trei porți care se deschideau către miazăzi”; același document atestă trei baze de coloane — în afara celei de la colțul altarului — pentru limita de nord-vest a navei centrale, dar e cert un număr mai mare de coloane, deoarece pe latura opusă se păstrau trei baze numai în jumătatea dinspre intrare.

²¹ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 156, cu rezerve („Astăzi, în afară de această reconstituire ipotetică, nu mai avem nici un element concret care să confirme afirmația lui Pârvan”); I. Barnea, *loc. cit.*; A. Sion, Al. Suceveanu, *Contribuții stratigrafice la urbanistica Histriei romane (secolele II—VI e.n.)*, „RMM-MIA”, XLIII, 1974, 1, p. 14: „... sprijinindu-se pe zidul de incintă, datează cel mai devreme din secolul VI e.n.”.

²² *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, „Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia”, II, 1924, p. 125.

²³ Chiar eliminînd argumentul posteriorității față de incinta dezafectată, nimic nu se opune la a admite — fie numai în mod teoretic, în condițiile actuale ale îndepărtării depunerilor suprapuse basilicii — o dată târzie în secolul VI pentru refacerea ei, care e sprijinită de caracterul rudimentar al zidăriei, cf. Gr. Florescu, *loc. cit.* și I. Barnea, *DID II*, p. 474, și o funcționare a ei și la începutul secolului al VII-lea, împreună cu clădirile învecinate și cu restul orașului, cf. A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe s. de n.è.*, „Dacia”, NS, VII, 1963, p. 331.

²⁴ Existența a două faze a fost determinată de Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 158—159, pe baza cotei cu 70 cm mai joase a pavajului bisericii față de nivelul străzii alăturate și a diferențelor calitative între realizarea altarului și cea a zidurilor exterioare.

²⁵ Atribuită atacului din 559 e.n. al cutigurilor, în urma unor observații de natură arheologică — cf. A. Suceveanu, C. Scorpan, *art. cit.*, „Pontica”, IV, 1971, p. 162—164; 167 — și numismatică — cf. Gh. Poenaru Bordea, *art. cit.*, „Pontica”, IV, 1971, p. 326—327, și H. Nubar, *Histria III*, p. 82.

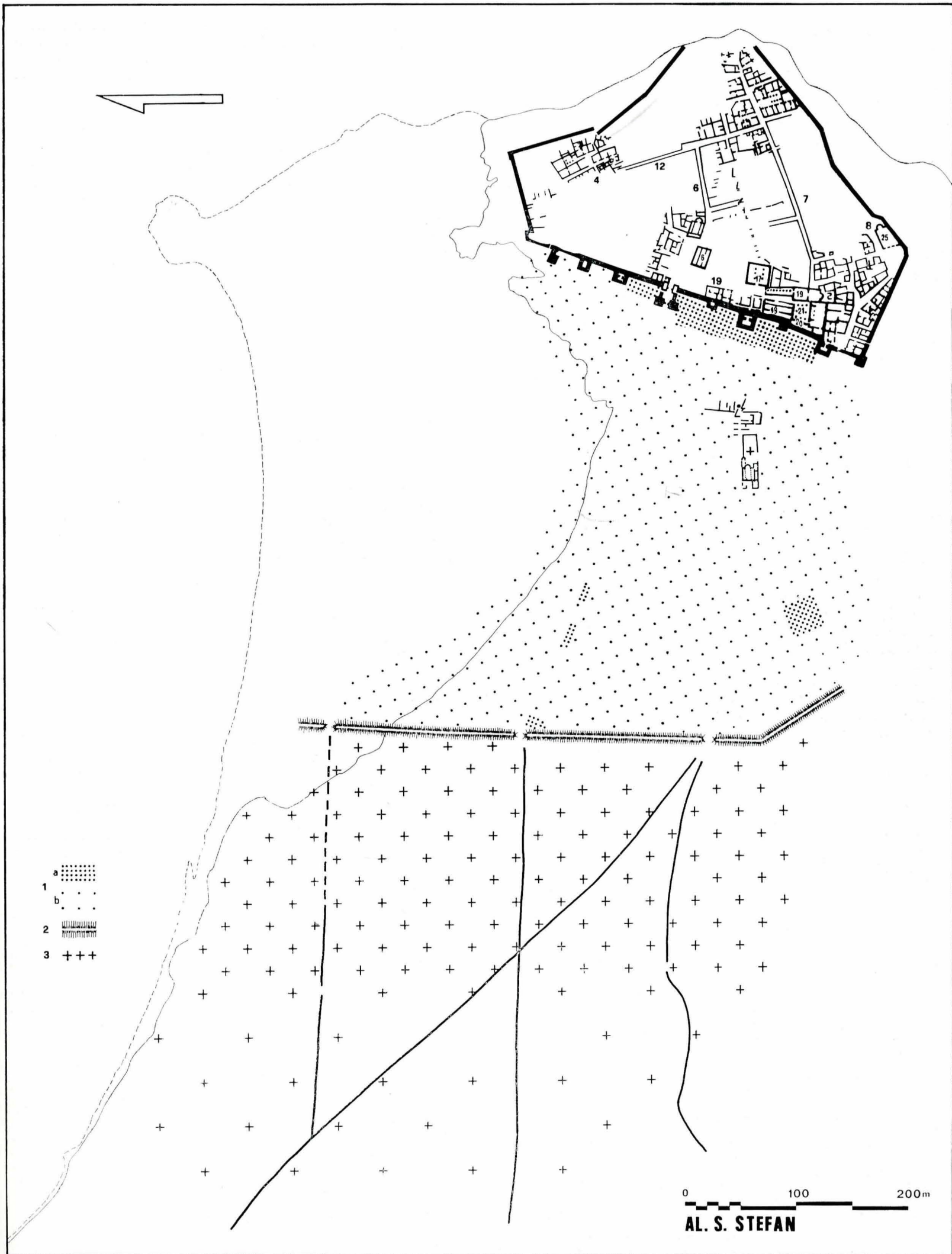

Fig. 3. — Histria între sfârșitul sec. V și sfârșitul sec. VI e.n. 1 — locuire *extra muros*: a — zone explorate; b — extensiune probabilă; 2 — val de pământ; 3 — necropolă.
 Histria — fin du V-e—fin du VIe s. de n.è. 1 — habitat *extra muros*: a — zones explorées; b — extension probable; 2 — *vallum*; 3 — nécropole.

ceputul secolului VI. Totuși, majoritatea zidurilor recuperate din planul primei campanii se articulează într-o manieră coerentă — continuitate și paralelism de trasee — elementelor cunoscute ale edificiului; faptul că toate zidurile de la est sînt din piatră legată cu pămînt³⁵ spre deosebire de cele ale camerelor din jumătatea publicată de la vest, care — cu o singură excepție³⁶ — folosesc ca liant mortarul, nu constituie un impediment pentru a admite funcționarea lor în cadrul unei anumite faze a clădirii, chiar dacă se poate presupune că în momentul de început al construcției toate zidurile acesteia au fost legate cu mortar. Un exemplu de coexistență a celor două tehnici în aceeași clădire, în secolul al VI-lea, e oferit de unitățile rezidențiale din cartierul învecinat, de est. Cu zidul *t* se câștigă o limită lungă pentru trei încăperi, iar zidurile *v* și *w* fixează delimitarea șirului următor spre est. Zidurile *s* și *u* ar putea fi considerate compartimentări mai tîrzii, ca și *x* și *y*, a căror fixare pe plan e asigurată, deoarece apar și într-un profil transversal³⁷. În privința limitelor edificiului, cu excepția celor de nord și de vest care rămîn clare, putem presupune că cea de sud-est era constituită în continuare de strada 4 pînă în momentul apariției, probabil în a doua jumătate a secolului al VI-lea³⁸, a complexului a-h/1955 și că latura de est depășea în această parte suprafața templului A.

Cu aceste precizări privind dispoziția interioară și delimitarea, ansamblul de care ne ocupăm poate fi definit ca o *domus* întru totul asemănătoare ca plan și dimensiuni (minimum asigurat 25×25 m) celor din cartierul oriental. Restituirea celor trei încăperi dinspre mare asigură poziția centrală a curții interioare cu peristil, de care era, desigur, legat și accesul principal din exterior; exclusă pe latura de sud-vest și puțin probabilă pe latura de nord-vest, pe care deschiderile au caracterul unor accese secundare, intrarea principală e de presupus pe fațada de la strada 4, către care se extinde și pavajul constat în prima campanie de săpături (v. fig. 139). E de bănuț că această manieră de organizare a clădirii, pe care o constatăm pentru o etapă intermediară a existenței sale, aparține concepției inițiale, de realizare a primei faze a edificiului. De abia în a doua jumătate a secolului al VI-lea și la începutul celui următor, acest plan avea să fie sensibil alterat prin remanieri succesive — în special în spațiile c, d, e/1955 — și noi divizări interioare, așa cum o atestă zidurile *r*⁴⁰, *x* și *y*⁴¹, proces de altfel general pentru restul cartierului și pentru întreaga cetate.

³⁵ D. M. Pippidi, *Histria I*, p. 231.

³⁶ *Ibidem*, p. 273.

³⁷ „SCIV”, II, 1951, 1, *Cercetările arheologice efectuate în campania anului 1950 la Histria*, p. 127—158, Planșa III, Profil transversal 3—4, realizat tot în campania 1950, dar într-un moment în care săpătura se adîncise, zidurile tîrzii apar bine precizate și clarifică unele detalii figurate pe planul citat la nota 34.

³⁸ cf. D. M. Pippidi, V. Eftimie, „MCA”, V, 1959, p. 288 precizările privind suprapunerea traseului străzii 4 de către camera a/1955. Pentru datarea nivelului de construcții degajate în 1955 e important depozitul monetar descoperit în camera d/1955, cu emisiuni de la Justin al II-lea, Mauriciu Constantin și Mauriciu Tiberiu, cf. „SCIV”, II, 1951, 1, p. 138, D. M. Pippidi, *Histria I*, 277, cf. „MCA”, IV, 1957, p. 12, nota 1.

³⁹ Pavajul ajungea pînă la zidul cu trei faze suprapuse, descoperit pe treptele fațadei templului A, și adera la faza ultimă, care constituie și limita de nord-vest a camerei c/1955, cf. „SCIV”, II, 1951, p. 137.

⁴⁰ Gros de 50 cm, realizat din piatră legată cu pămînt, acest zid nu figurează în nici un plan, dar poziția lui e precizată în *Histria I*, p. 272, nota 3.

⁴¹ Localizarea lor e asigurată de profilul transversal citat *supra*, nota 37, care urmărește linia feței de nord-vest a zidului *w*. Zidul *x* pornește spre nord-vest de la extremitatea vestică a zidului *w* și un al doilea punct e fixat deasupra puțului de lângă baza de coloană din centrul laturii de nord-vest a peristilului (cf. D. M. Pippidi, *Histria I*, p. 272: „... un zid de piatră și pămînt, ridicat peste gura puțului din naos și măsurînd cca 1 m grosime...”; pentru poziția puțului cf. *ibidem*, Pl. XXIX). Zidul *y*, a cărui față de est e urmărită pe lungimea sa (cca 7 m) de limita de vest a săpăturii din 1950 (cf. și planul campaniei, citat *supra*, nota 34), e plasat de indicațiile metrice ale profilului și planului citate în coincidență perfectă cu linia coloanelor laturii de sud-vest a peristilului. Se obține astfel o precizare interesantă pentru evoluția edificiului: într-o fază foarte tîrzie, curtea centrală a fost defăectată prin construirea zidurilor *x* și *y* care incorporau unele dintre bazele coloanelor peristilului; delimitînd un fel de coridor, între aceste ziduri era instalat — așa cum o atestă profilul mereu citat — pavajul care continua spre sud și sub care au fost găsite monedele de la Dioclețian și Constantin. În situația astfel conturată, monedele amintite nu mai pot constitui argumentul decisiv pentru a data în secolul al IV-lea momentul de construcție și prima fază de funcționare ale *domus*-ului.

2.3.13. Ca și în cazul cartierului de sud-vest, zidurile scoase la lumină înainte de 1935⁴² în vecinătatea curții *a* și aflate la o cotă foarte joasă — argument pentru adăugarea acestui cartier în epoca romano-bizantină — sînt de atribuit, foarte probabil, în majoritate secolului al VI-lea. Singura observație de făcut privește faptul că, împreună cu latura corespunzătoare a incintei, zidurile se înscriu în sistemul de orientări din partea înaltă a cetății (cf. II.2.1.3).

2.3.14. Ultimele componente cunoscute ale acestui orizont urbanistic sînt localizate la nord de piața porții mari, unde se remarcă edificiul 2/1959, de proporții mai mari și cu o funcție publică probabilă. Datat la începutul intervalului⁴³, el constituia, împreună cu basilica creștină și cu basilica 6, o limită monumentală a acestei extremități a piațetei.

2.4. Etapa în discuție e definită și printr-o amplă reluare a locuirii din afara zidurilor, pînă la limitele cunoscute pentru a doua jumătate a secolului al III-lea și pentru prima jumătate a secolului următor.

2.4.1. O densă locuire a fost constatată începînd chiar de sub zidurile cetății și a fost atestată spre vest pînă la linia valului I,⁴⁴ la care s-au oprit săpăturile, fără a avea însă certitudinea că se termina aici și nu era în perfectă continuitate cu complexe verificate la vest de valul II. Neînregistrate în niciun plan, resturile deteriorate ale acestor construcții mai sînt încă vizibile de-a lungul întregii fișii de la turnul E pînă la turnul I. Existența unui *dolium* lângă turnul de sud al porții principale⁴⁵ oferă un indiciu pentru caracterul locuirii și pentru nivelul de călcare în raport cu incinta.

2.4.2. Excavațiile practicate de-a lungul traseului incintei elenistice au întîlnit un orizont continuu de locuire din această perioadă sub valul III și în șanțul de la vest de acesta⁴⁶.

2.4.3. Construcții contemporane se extind fără întrerupere de la sectorul precedent spre vest, suprapunînd traseul celor două șanțuri amenajate aici în secolul IV și deja dezafectate și umplute pînă la sfîrșitul secolului al V-lea⁴⁷.

2.4.4. Încă mai spre vest, și în contact direct cu construcțiile abia amintite, a fost degajat un complex mai extins, comportînd ca element principal o basilică⁴⁸, și care suprapunea în linii mari aria vechiului edificiu H—I și cimitirul care funcționase aici, în sec. IV—V⁴⁹. Cu un plan asimetric, trinavată, cu o încăpere-anexă absidată la colțul de nord-est și cu altele imprecis cunoscute pe laturile de sud și vest, construcția acestei basilici extramurane a fost atribuită, pe baza unor criterii tipologice, epocii lui Anastasiu⁵⁰. În mormîntări învecinate, contemporane funcționării ei, o califică drept *basilica coemeterialis*; separarea ariei funerare de locuirea înconjurătoare se făcea — așa cum s-a presupus pe bună dreptate⁵¹ — prin zidurile lungi de delimitare de la est, dificil de interpretat în alt mod.

2.4.5. O locuire organizată, începînd de la Anastasiu și continuînd pînă în anii lui Justinian, a fost atestată și în

⁴² V. fotografia aeriană citată la nota 13.

⁴³ A. Petre, „MCA”, VIII, 1962, p. 389—396.

⁴⁴ cf. R. Vulpe, *Nouăți arheologice dobrogene*, „Analele Dobrogei”, XVI, 1935, p. 185.

⁴⁵ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane...*, fig. 18, p. 37; cf. și *Histria I*, Pl. XVI.

⁴⁶ cf. „SCIV”, III, 1952, p. 247, V, 1954, 1—2, 77—78; VI, 1955, 3—4, p. 525; cf. V. Canarache, *Histria I*, p. 283—285; cf. C. Preda, A. Doicescu, *Histria II*, p. 321—322; 329—332 și pl. XXI.

⁴⁷ Pentru locuințele tîrzii din această zonă cf. „MCA”, IV, 1957, p. 16—24.

⁴⁸ Cercetată în 1914, cf. V. Pârvan, *Raport 1914*, p. 118—119: „... am dezgropat complet o basilică... cu ziduri făcute numai din pietre prinse cu pămînt, dar utilizînd pentru presbyteriu coloane și cancelli de piatră și marmură de origine mai veche și caracter păgîn, iar pentru colonade capitele de marmură, stilizate corintic, cu crucea bizantină gravată...”; cf. R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobruștscha*, 1918, p. 159—161, fig. 58—59; cf. V. Pârvan, *Nuove considerazioni sul vescovato*, p. 125.

⁴⁹ Pentru evoluția zonei în secolele IV—VI, cf. unor judicioase considerații la Em. Popescu, „MCA”, V, 1959, p. 295; „Nu trebuie să privim istoria unui teritoriu, într-o perioadă atît de lungă, ca un perpetuum immobile. Putem admite că zona respectivă a fost și cimitir și locuire, rămînînd a se stabili datele exacte cînd ea a avut fiecare din aceste întrebunări”.

⁵⁰ I. Barnea, *art. cit.*, „Dacia”, N.S., IV, 1960, p. 369—370; *idem*, *DID II*, p. 475.

⁵¹ H. Nubar, *art. cit.*, „SCIV”, 22, 1971, 2, p. 209—210; *idem*, *Ein gotisch-alanisches Grab in Histria*, „Dacia”, N.S., XV, 1971, p. 335.

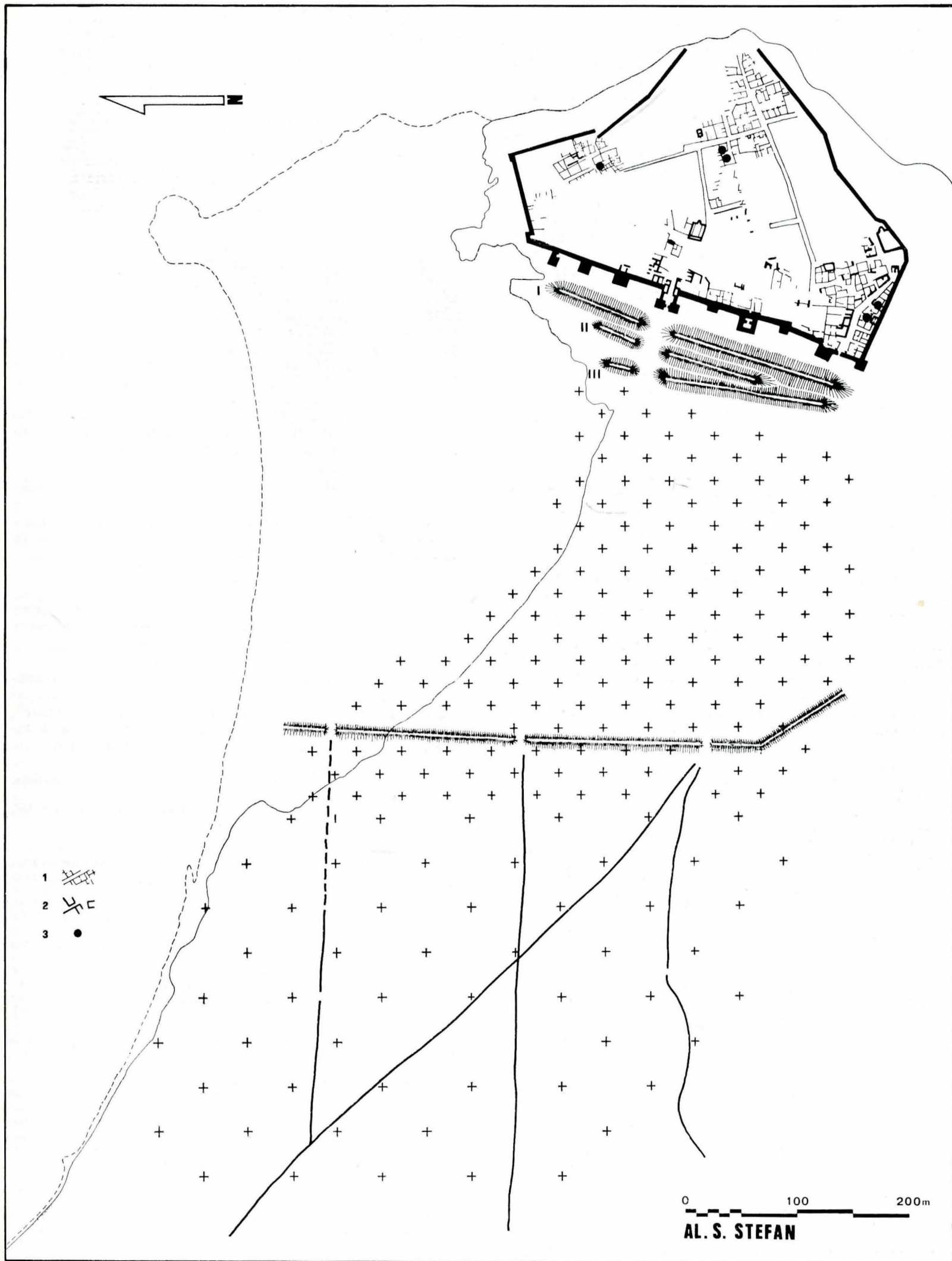

Fig. 4. Histria — sfârșitul sec. VI — sec. VII e.n. 1 — construcții din perioada anterioară; 2 — construcții datate la sfârșitul sec. VI și în prima jumătate a sec. VII e.n.; 3 — bordeie.
 Histria — fin du VI-e — VII-e s. de n.è. 1 — structures de l'époque antérieure; 2 — constructions datées de la fin du VI-e et de la première moitié du VII-e s.; 3 — chaumières.

punctul J, suprapusă către sfârșitul secolului de o fază de locuințe-bordei⁵².

2.4.6. Deși investigate pe o suprafață restrânsă, descoperirea unor construcții contemporane, cu mai multe faze de utilizare, asigură extensiunea ocupării în această perioadă până la o limită foarte avansată spre vest (punctele M⁵³ și N⁵⁴).

2.4.7. Nu e deocamdată sigur dacă urmele de construcții din punctul O, atribuite epocii romano-bizantine⁵⁵, sînt încadrabile secolului VI sau locuirii extramurane din secolele III—IV e.n.⁵⁶.

2.5. O reocupare de asemenea proporții — acoperind integral teritoriul orașului secolelor II—III e.n. —, de o densitate apreciabilă, nu efemeră, ci statornic întreținută de-a lungul unui întreg secol, incluzînd și obiective de interes colectiv — precum basilica, într-un cuvînt posedînd măcar în prima perioadă multe din caracterele unei zone urbane pripriu-zise, a ridicat în mod firesc problema existenței unei fortificații proprii și majoritatea cercetătorilor a fost de acord în a admite refolosirea în acest scop a zidului de apărare din secolele II—III, fără a se avansa însă nici o ipoteză asupra formei în care s-a operat această repunere în funcțiune⁵⁷. Prudența se justifică în chip obiectiv prin împrejurarea că informațiile privind săpăturile conduse de V. Pârvan și S. Lambrino, care au dezvelit o bună parte a traseului incintei romane (cf. I 0.1—0.2), au rămas necunoscute și prin caracterul încă limitat al cercetărilor stratigrafice asupra zonelor aferente, în special interioare. Credem totuși că o tentativă de clarificare a acestei importante probleme poate fi făcută pornind de la puținele date avute la dispoziție. Astfel, deși incinta Principatului n-a fost niciodată demantelată pînă la bază după dezafectarea de la mijlocul secolului al III-lea, ea conservînd pînă la sfârșitul epocii romano-bizantine între 0.5 și 1.5 m din elevație, o restaurare prin supra-înălțare în secolul VI ni se pare a fi exclusă de situațiile consemnate la poarta II, unde nivelul acestui secol e în contact cu partea superioară a vestigiilor incintei⁵⁸. Eliminată, așadar, eventualitatea unei incinte pripriu-zise, de zid, ne apare foarte probabilă existența unei fortificații de pămînt amenajate deasupra zidului de apărare anterior. Această presupunere se întemeiază pe informații privind configurația terenului înainte de începerea săpăturilor: Gr. Florescu relatează că „...V. Pârvan, făcînd o secțiune-sondaj peste creasta de teren care traversa platoul cam de la Nord la Sud, a descoperit un zid gros cu direcția însăși a acestei creste”⁵⁹. Considerăm, deci, verosimilă ipoteza fortificării cartierelor extramurane din secolul al VI-lea printr-un val de pămînt care suprapunea vestigiile incintei romane și al cărui profil se păstrase încă bine vizibil pînă la desființarea lui cu ocazia săpăturilor. Ipoteza e sprijinită și de atestarea unor fortificații de pămînt similare pentru alte centre din Scythia Minor precum Troesmis⁶⁰, Noviodunum⁶¹, Argamum⁶² și, poate, Callatis⁶³.

⁵² Al. Suceveanu, „Dacia”, N.S., XIII, 1969, p. 331; *idem*, „SCIV”, 24, 1973, 3, p. 496.

⁵³ „SCIV”, III, 1952, p. 252—253; V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, p. 176.

⁵⁴ „SCIV”, III, 1952, p. 254—255; V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, p. 179—180; p. 183—184.

⁵⁵ cf. *Histria I*, Pl. XXXI, la sud-est de bastionul A: „Urme de ziduri și complexe de pietre din epoca romano-bizantină”.

⁵⁶ V. Canarache și S. Dimitriu, *op. cit.*, p. 196 afirmă existența locuirii și la vest de linia zidului roman.

⁵⁷ Em. Condurachi, *Histria I*, p. 61; *idem*, *art. cit.*, „Dacia”, N.S., I, 1957, p. 201—202; Gr. Florescu, *Histria I*, p. 293; V. Canarache, S. Dimitriu, *ibidem*, p. 196; A. Petre, *art. cit.*, „Dacia”, VII, 1963, p. 325; C. Preda, A. Doicescu, *Histria II*, p. 324; 333.

⁵⁸ V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, p. 179.

⁵⁹ *Histria I*, p. 285; cf. și p. 180; cf. raportul primei campanii de săpături, „SCIV”, I, 1958, 1, p. 76; „...Z₁ al cărui traseu putea fi aproximativ urmărit după valul de pămînt care-l acoperea...”.

⁶⁰ cf. Al. S. Ștefan, *Troesmis. Considerații topografice*, „BMI”, XL, 1971, 4, p. 50.

⁶¹ *idem*, *Noviodunum. Studiu de foto-interpretare arheologică*, „BMI”, XLII, 1973, 1, p. 6—7.

⁶² P. Nicorescu, *Les basiliques byzantines de Doljoiman*, „Bull. Sect. Hist.”, t. XXV, București, 1944, p. 91—101; cf. M. Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Doljoiman-Argamum(?)*, „BMI”, XLI, 1972, 3, p. 33—42.

⁶³ Cf. O. Tafrafi, *La cité pontique de Callatis*, „Arta și Arheologia” I, 1927, 1, planul de la p. 1; cf. C. Preda, *Callatis*, București, 1968, p. 22. Pentru fortificațiile de pămînt, cf. Al. S. Ștefan, *Recherches de photo-interpretation archéologique sur le limes de la Scythie Mineure à l'époque du Bas-Empire, Actes du IXe Congrès International d'Études sur les*

E de reafirmat și pentru această perioadă că drumurile continuau să folosească aceleași puncte de acces care păstrau tradiția celor trei porți ale incintei din secolele II—III.

2.6. Cu excepția ariei de înmormîntări din jurul basilicii extramurane, necropola se retrage din nou la vest de limita locuirii din afara zidurilor.

2.7. Dezvoltarea urbanistică trecută în revistă pentru prima parte a secolului VI nu are o evoluție liniară pentru toată durata acestui veac și, deși cadrele topografice se mențin în linii mari aceleași, schimbări importante de ordin calitativ au devenit manifeste pentru ultima parte a perioadei. Urmele unui incendiu și ale unei distrugerii constatate în centrul cetății și puse în legătură cu atacul din anul 559 al cutrigurilor⁶⁴, ca și dificultățile de natură militară și economică tot mai accentuate, care caracterizează a doua jumătate a secolului⁶⁵, constituie cauzele determinante ale declanșării, încă din această vreme, a declinului final al Histriei. Marele edificiu recent descoperit la est de basilica 17, distrus către mijlocul secolului, își continuă existența în forme modeste, peste pavajele din dale de piatră confecționîndu-se podele de lut⁶⁶. E probabil ca după această distrugere sau oricum în contextul de lipsă de resurse al celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea să se fi produs și deteriorarea cartierului monumental de vest, ale cărui edificii publice dărîmate nu au mai putut fi restaurate, peste dărîmăturile lor instalîndu-se construcții mai modeste⁶⁷. O decădere similară e atestată și pentru zona din afara zidurilor, unde locuințele normale sînt înlocuite de bordeie.⁶⁸

Etapa urbanistică analizată pînă acum poate fi considerată încheiată în momentul abandonării definitive a cartierelor exterioare și momentul final a fost atribuit, în urma cercetărilor din ultimul deceniu, atacurilor distrugătoare de la sfârșitul domniei lui Mauriciu Tiberiu.

*

3. Din punct de vedere al limitelor topografice, ultima perioadă de existență a Histriei reprezintă o revenire la dimensiunile minime atinse deja între sfârșitul secolului al IV-lea și sfârșitul secolului următor (v. fig. 4).

Păstrînd valul îndepărtat de pe platou, cetatea e apărută de cele trei valuri de pămînt și de respectivele șanțuri cu care se încerca sporirea capacității defensive a incintei⁶⁹. Odată cu dispariția locuirii extramurane, necropola avansează din nou spre est pînă în apropierea valurilor⁷⁰.

Frontières Romaines (Mamaia, 6—13 septembre 1972), București-Köln, 1974, p. 104.

⁶⁴ cf. Al. Suceveanu, C. Scorpan, *art. cit.*, „Pontica”, IV, 1971, p. 167, cf. Gh. Poenaru Bordea, *ibidem*, p. 327.

⁶⁵ H. Nubar, *Histria III*, p. 83—84.

⁶⁶ Al. Suceveanu, C. Scorpan, *art. cit.*, p. 162.

⁶⁷ Un astfel de proces este constatat la terme (instalarea unor chiupuri în anexele de sud, prezența în sala mare a unui puț, cf. Gr. Florescu, *Histria I*, p. 154 și fig. 113, p. 136, și a unui *dolium*, în relație cu nivelurile tîrzii, cf. S. Lambrino, *Cetatea Histria*, p. 17, fotografia de jos, cf. și A. Sion, Al. Suceveanu, *art. cit.*, „RMM-MIA”, XLIII, 1974, 1, p. 11), în zona ocupată anterior de *tabernae* (S. Lambrino, *art. cit.*, „Dacia”, III—IV, 1927—1932, p. 388 sq. și fig. 2, p. 382; *idem*, *Cetatea Histria*, p. 16, fotografia de sus), în zona dintre strada 19 și curtilele f și g (în care nivelul locuințelor tîrzii e indicat de cota canalelor de scurgere din incintă, cf. Gr. Florescu, *Histria I*, p. 78—79; 82; 92; 94; 106) și în spațiul de la est de poarta mare (clădirea 2/1959 din prima jumătate a sec. VI suprapusă de construcții ulterioare, cf. *supra*, nota 43). Nu împărtășim ipoteza susținută de A. Sion și Al. Suceveanu, *loc. cit.*, p. 8—11, pentru care existența acestui nivel ar exclude funcționarea în sec. VI a marilor clădiri publice pe care le suprapune și ale căror variate faze de existență ar fi de restrîns doar la durata secolului al IV-lea. Considerăm că pentru amenajarea unuia sau mai multor niveluri de construcții modeste peste dărîmăturile nivelate ale basilicilor cartierului de vest ultima parte a secolului al VI-lea și primele decenii ale veacului următor au constituit un răstimp suficient de îndelungat. Pentru o astfel de tranziție, în intervalul amintit, de la edificii importante la locuințe modeste, a se vedea de altfel situația din zona învecinată, cf. Al. Suceveanu, C. Scorpan, *art. cit.*, „Pontica”, IV, 1971, p. 157—164.

⁶⁸ Cf. *supra*, nota 52.

⁶⁹ Cf. II.2.7. Pentru datarea tîrzie a valurilor cf. Em. Condurachi, *Histria I*, p. 61; *idem*, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les débris fouilles archéologiques*, „Dacia”, N.S., I, 1957, p. 249, 261; V. Canarache, *Histria I*, p. 283, 285; A. Petre, *art. cit.*, „Dacia”, N.S., VII, 1963, p. 325; C. Preda, A. Doicescu, *Histria II*, p. 333—334; M. Sâmpetru, *Situația Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de al VII-lea*, „SCIV”, 22, 1971, 2, p. 223; Al. Suceveanu, *art. cit.*, „SCIV”, 24, 1973, 3, p. 496.

⁷⁰ Pentru zona H—I cf. H. Nubar, *art. cit.*, „SCIV”, 22, 1971, 2, p. 209 (M 53); pentru punctul J cf. Al. Suceveanu, *art. cit.*, „SCIV”, 24, 1973, 3, p. 496 și notele 10—13. Există un număr de morminte a căror atribuire cronologică între secolele III—VII nu e posibilă, fie din cauza

Determinarea acestei ultime perioade, atât în privința în-cadrării cronologice cât și sub raportul stabilirii caracterului general al așezării, aparține unor investigații foarte recente⁷¹. Demersul decisiv în acest sens a fost constituit de o anchetă complexă a datelor stratigrafice, a vechii documentații și a izvoarelor numismatice în corelație cu contextele arheologice respective⁷². Rezultatul esențial constă în atribuirea acestei perioade în ansamblul ei secolului al VII-lea, prin coborîrea momentului final al perioadei anterioare la anii 601—602 și prin datarea părăsirii definitive a cetății către mijlocul ace-luiasi secol; de asemenea, a fost asigurată întreținerea încă în funcție a incintei pentru o perioadă de timp în care și așezarea își conservă specificul urban. Cercetările ulterioare, atât arheologice cât și numismatice, au confirmat și au îm-bogățit aceste achiziții fie în privința cronologiei⁷³, fie în aceea a funcționării incintei⁷⁴, fie în ce privește detalii de natură stratigrafică⁷⁵.

Planul Histriei acestor decenii nu poate fi schițat decât în chip foarte sumar (v. fig. 4), întrucît cercetările sînt încă doar la început iar cele viitoare vor avea de fapt a distinge în toate zonele în care depunerile finale au rămas intacte diferitele orizonturi corespunzînd variatelor gradații ale declinului orașului pînă la pierderea caracterelor urbane și la abandonarea totală a locuirii. Am reținut pe plan cele cîteva elemente asigurate aparținînd fazei inițiale, cert urbane, de la începutul secolului al VII-lea, care implică folo-sirea majorității vechilor artere și a incintei. Continuînd procesul început în ultima parte a secolului anterior, în aceste decenii sînt de plasat cele mai multe din suprapunerile zi-durilor de locuințe pe suprafața unora dintre străzi și reamenajarea în forme tot mai modeste a zonelor ocupate an-terior de edificii monumentale. Ar urma apoi nivelul constatat cu intermitențe pe suprafața cetății, fără a se avea încă certitudinea că lacunele sînt expresia unei ocupări rarefiate sau sînt efectul dispariției prin eroziune postantice a acestor amenajări superficiale puțin consistente; e probabil că acestui nivel îi aparțin locuințele de suprafață circulare, de mici dimensiuni⁷⁶. Ultimele mărturii de locuire într-o Histrie lip-sită total de orice însușire urbană sînt reprezentate de cele cîteva bordeie întîlnite în cartierele de sud-vest, de est și de nord-est⁷⁷.

*

4. Un aspect cu o importanță specială pentru reconsti-tuirea topografiei oricîreia dintre etapele istorice ale Histriei este acela al determinării configurației antice a microzonei, al fixării atât a limitelor succesive în timp între uscat și apă cât și a variațiilor corespunzătoare ale nivelului apelor freatice. Din acest punct de vedere epoca romano-bizantină este singura pentru care suprafața urbană intramurană e integral păstrată și, implicit, precis delimitată (cf. II. 2.1.2), fiind cruțată de transformările post-antice. Dacă pentru acest spațiu au putut fi cîștigate chiar repere de detaliu asupra modului și momentului de consolidare artificială a unor por-țiuni de plajă în vederea unor expansiuni urbane spre sud-vest și nord-vest, aceleași necunoscute persistă, ca și pentru epocile anterioare, în privința stabilirii limitei de nord a uscatului utilizat alternativ în secolele III—VII e.n. de locuirea exterioră și de necropolă. Împrejurarea că și în epoca romană tîrzie drumul litoral provenit din sud își păstrează traseul ocolit pînă la marginea vestică a platou-

lipsei inventarului, fie datorită caracterului sumar al publicării: „SCIV“, III, 1952, p. 253, 268; VI, 1955, 3—4, p. 578—579; „MCA“, V, 1959, p. 300—301; VI, 1959, p. 281, 283, 288; VII, 1961, p. 254; VIII, 1962, p. 397, 401, 403; „Dacia“, N.S., XI, 1967, p. 365, nr. 54/3; XII, 1968, p. 429, nr. 57/3; XIII, 1969, p. 579, nr. 74/4.

⁷¹ H. Nubar, *Monede bizantine de la începutul secolului al VII-lea și sfîrșitul cetății Histria*, „SCN“, III, 1960, p. 183—193.

⁷² A. Petre, *art. cit.*, „Dacia“, N.S., VII, 1963, p. 317—353.

⁷³ Cf. „Dacia“, N.S., XIII, 1969, p. 518, nr. 74/1; cf. Gh. Poenaru Bordea, *art. cit.*, „Pontica“, IV, 1971, p. 327—328; *idem*, *Monede bizantine de bronz din secolele V—VII în Dobrogea*, „BMI“, XL, 1971, 3, p. 55—56; H. Nubar, *Histria III*, p. 84.

⁷⁴ „Dacia“, N.S., XVII, 1973, p. 378, nr. 76.

⁷⁵ Al. Suceveanu, C. Scorpan, *art. cit.*, „Pontica“, IV, 1971, p. 157—159.

⁷⁶ O asemenea construcție fusese întîlnită și în nivelele suprapunînd *tabernae*-le, cf. S. Lambrino, *art. cit.*, „Dacia“, III—IV, 1927—1932, p. 390.

⁷⁷ Gr. Florescu, *Histria I*, p. 301—308; 319; 321; „SCIV“, III, 1952, p. 255 și fig. 14, p. 256; cf. Em. Condurachi, *art. cit.*, „Dacia“, N.S., I, 1957, p. 251, 255; D. M. Pippidi, „SCIV“, VI, 1955, 3—4, p. 530. Pentru o opinie deosebită, deocamdată singulară, privind o părăsire mai timpurie a orașului, cf. M. Sâmpetru, *art. cit.*, „SCIV“, 22, 1971, 2, p. 220 sq.

lui occidental pentru ca de-abia din acest punct să se în-drepte spre est, spre cetate, oferă asigurarea că pînă către secolul al VII-lea limita de sud a platoului și a cetății era încă în contact cu marea sau, oricum, cu un teren inun-dabil, impracticabil (cf. I. 1.2.4. g).

Necunoscută rămîne și poziția portului, plasat ipotetic pe latura de sud-est a cetății, apoi pe cea de nord-est⁷⁸; regimul vînturilor dominante și direcția curenților litorali fac mai verosimilă o amplasare sudică, la adăpostul pro-montoriului cetății (cf. și I. 1.2.4. c). Precizări semnificative pentru configurația generală a zonei și, în primul rînd, pentru legătura directă între platoul de vest și terenul ferm vor fi date de localizarea traseului apeductelor tîrzii, cunos-cute deocamdată doar în zona șanțului valului III⁷⁹.

5. Din punct de vedere urbanistic, perioada secolelor III—VII e.n. — ultima din seria de mari prefaceri din istoria Histriei — poate fi considerată unitară. Deși în perim-trul fortificat sînt cunoscute pentru acest răstimp mai multe faze constructive și pentru fiecare în parte sînt dove-dite sau de presupus remanieri zonale și apariția, anularea sau deplasarea unor funcții sau centre de interes, deși în exteriorul zidurilor sînt înregistrate notabile fluctuații teri-toriale corelative ale suprafețelor locuite și necropolelor, există două aspecte determinante care în cazul Histriei nu au suferit mutații reale în acest interval: 1 — suprafața urbană fortificată, odată constituită la începutul secolului al IV-lea, a rămas în permanență neschimbată, fără nici o modificare importantă de formă sau dimensiuni; 2 — re-țeaua stradală interioară nu a făcut niciodată obiectul unor operațiuni radicale de schimbare a orientării, distribuției și dimensiunilor unităților individuale pe ansamblul teritoriului cetății. De altfel, formula urbană inaugurată în secolul al III-lea nu a fost în niciun fel efectul unei concepții urba-nistice creatoare, ci a decurs din necesitățile prioritar defen-sive. Cadrele urbane astfel constituite, care nu vizau decât stabilirea unui traseu al fortificațiilor cît mai simplificat și mai economic din punctul de vedere al construcției, apărării și întreținerii și care în intenția contemporanilor nu va fi fost decît o soluție provizorie, aveau să rămîna definitive; perioada constantiniană, care pentru alte centre din Scythia Minor a produs realizări urbanistice remarcabile, nu a adus pentru Histria decît consolidarea incintei modeste a seco-lului anterior și conservarea în funcție, cu adaptările perife-riche necesare, a axelor de sistematizare ale epocii anterioare.

Dacă restrîngerea sensibilă a spațiului urban propriu-zis se încadrează într-un proces general, care a afectat majorita-tea orașelor din toate provinciile Imperiului începînd cu secolul al III-lea⁸⁰, evoluția Histriei în secolele tîrzii e con- condiționată și de împrejurări care-i sînt proprii și care i-au imprimat ritmul diferit și poziția specifică în raport cu celelalte centre urbane ale provinciei. Fără a atinge nivelul de dezvoltare al metropolei tomitane, al marilor stațiuni militare de pe *limes*-ul dunărean sau chiar al unor orașe din interior, a căror perioadă de înflorire se plasează tocmai în epoca romană-bizantină, Histria constituie totuși unul din centrele urbane importante din Scythia Minor. Odată cu experiența crizei secolului al III-lea interesul militar al ora-șului devine evident, constituind unul din punctele de sprijin care jalonează frontiera maritimă romano-bizantină.

Faptul că ori de cîte ori situația generală a provinciei a îngăduit-o, o largă locuire în afara zidurilor a compensat dimensiunile relativ reduse ale perimetrului fortificat, ca și constatarea continuării existenței orașului în cursul secolului al VII-lea dovîndînd o dată mai mult vitalitatea puternică pînă la o dată tîrzie a tradițiilor îndelungate în această provincie ale vieții urbane.

Datorită amplelor cercetări la care a fost supusă, orien-tate de o concepție ale cărei roade se fac simțite din plin, Histria este actualmente singurul centru antic din țara noastră a cărui evoluție urbanistică poate fi reconstituită cu o precizie mulțumitoare, epocă de epocă, de-a lungul întregii sale istorii, constituind încă de acum un punct de referință prețios pentru studiile de urbanistică antică în genere.

⁷⁸ V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, p. 167; Gr. Florescu, *ibidem*, p. 72; „SCIV“, V, 1954, 1—2, p. 90—91; cf. P. Coteș, „MCA“, VIII, 1962, p. 427, 431.

⁷⁹ Cf. C. Preda, A. Doicescu, *Histria II*, p. 333—334.

⁸⁰ Cf. M. Clavel, P. Lévêque, *Villes et structures urbaines dans l'oc-cident romain*, Paris, 1971, p. 60 sq.